

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Τόμ. 2 (1991)

Τόμ. 2-3

1790-1800: Γέννηση, αναβίωση, ανατροφοδότηση ή επανεκτίμηση της ελληνικής ερωτικής πλασματικής πεζογραφίας;

Γιώργος Κεχαγιόγλου

doi: [10.12681/comparison.52](https://doi.org/10.12681/comparison.52)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεχαγιόγλου Γ. (1991). 1790-1800: Γέννηση, αναβίωση, ανατροφοδότηση ή επανεκτίμηση της ελληνικής ερωτικής πλασματικής πεζογραφίας;. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, 2, 53-62. <https://doi.org/10.12681/comparison.52>

Γ. Κεχαγιόγλου

1790-1800: Γέννηση, αναβίωση, ανατροφοδότηση ή επανεκτίμηση της ελληνικής ερωτικής πλασματικής πεζογραφίας;

Ορισμένες πρόσφατες συγκριτογραμματολογικές, φιλολογικές και κριτικές εργασίες ξαναφέρνουν στην επικαιρότητα—ρίχνοντας διαφορετικό κάθε φορά βάρος στα δεδομένα—προβλήματα που αφορούν καιρίες ορίζουσες της ελληνικής πεζογραφικής παραγωγής του τέλους του 18ου αιώνα. Χωρίς να κομίζουν, πάντοτε, νέα στοιχεία, οι μελέτες αυτές της τελευταίας δεκαετίας ανακυκλώνονται γύρω από τα σχηματικά κρυστάλλωματα και τις ρήσεις της παλαιότερης έρευνας, τονίζοντας ή τροποποιώντας ελαφρά τα πορίσματά της για την εποχή «γέννησης» του νεοελληνικού διηγήματος, για το χρονικό σημείο «έναρξης» της νεοελληνικής δημιουργικής πεζογραφίας, ή για τις ιθαγενείς και ξένες παραδόσεις που επιτρέπουν τη «σταδιακή μορφοποίηση» της πεζογραφικής παραγωγής.

Στο σύντομο αυτό άρθρο, αποτέλεσμα ευρύτερων διερευνήσεων για τη λογοτεχνία του 18ου αι., που βρίσκονται ακόμα υπό εξέλιξη, περιορίζομαι σε σύντομο σχολιασμό μερικών από τις παραπάνω απόψεις και σε συνεξέταση μερικών αδιερεύνητων ή και άγνωστων στοιχείων, που επιβάλλουν διαφορετικές τοποθετήσεις απέναντι στο ζήτημα και ενδέχεται να επιτρέψουν, αργότερα, μια πληρέστερη συγκριτογραμματολογική προσέγγιση του ζητήματος*.

* * *

Όταν, το 1980, κυκλοφορεί η εκτενής εισαγωγή του Παν. Μουλλά στο βιβλίο του Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά Διηγήματα*, έχει, βέβαια, προηγηθεί πολύμορφη και πλούσια προεργασία για τη βιβλιογραφική, ιστορική και λογοτεχνική διερεύνηση προσώπων και πραγμάτων του «νεοελληνικού διαφωτισμού». Αν και ο κύριος στόχος της εισαγωγής αυτής δεν είναι η πεζογραφική παραγωγή του τέλους του 18ου αι., θα περίμενε κανείς ότι ο ερευνητής θα εξέταζε κριτικά τις προηγούμενες αυτές διαπι-

στώσεις, ώστε να δοθεί μια ισορροπημένη εικόνα των λογοτεχνικών φαινομένων της εποχής. Ωστόσο, η κληρονομημένη από προηγούμενους ερευνητές έμφαση στα «νεοτερικά» και «πρωτότυπα» κείμενα φαίνεται ότι υπαγορεύει, στην κατά τα άλλα πολύτιμη αυτή εισαγωγή, μιαν αρκετά αφοριστική «μείωση» της σημασίας της πεζογραφικής παραγωγής του τέλους του 18ου αι. Ο μελετητής κρίνει ότι η πεντηκονταετία 1770-1820 «δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη του νεοελληνικού διηγήματος», γιατί «κυριαρχείται από ιδεολογικά, γνωστικά, χρησιμοθηρικά και διδακτικά ενδιαφέροντα, υποταγμένη στις ανάγκες της εθνικής αφύπνισης και στη δυναμική του κλασικισμού. Είναι η στιγμή της περιέργειας και της πληροφόρησης: τι τόπος μένει για τα κινήματα της δημιουργικής φαντασίας;». Μέσα στο πλαίσιο του διηγήματος—στο οποίο περιορίζεται, άλλωστε, η εισαγωγή αυτή—σημειώνονται, για την τελευταία δεκαετία του 19ου αι., τρία μόνο έντυπα, ένα «πρωτότυπο» και δύο μεταφράσεις: τα βιεννέζικα *Έρωτος αποτελέσματα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και η βενετική επιλογή εικοσιδύο διηγημάτων από το *Δεκαήμερο* του Boccaccio.

Τον αντίποδα της συνοπτικής και αυστηρής επιλογής του Παν. Μουλλά τον αποτελεί η «συμπληρωμένη β' έκδοση» του βιβλίου του Γ. Βαλέτα *Το νεοελληνικό διήγημα* (1983). Ενώ υποτίθεται ότι ο στόχος είναι ο ίδιος (το διήγημα), τα στοιχεία που καταγράφονται είναι πολύ ρευστότερα και ασαφέστερα: το παλαιότερο συγχέεται με το νεότερο, το λαϊκό με το λόγιο, το θρησκευτικό με το κοσμικό, το πρωτότυπο με το μεταφρασμένο (ανάλογες, περίπου, παρατηρήσεις θα έκαμνε κανείς και για τις περισσότερες από τις τρέχουσες ανθολογίες, όπως, π.χ., για την πρόσφατη *Ελληνική Πεζογραφία 1600-1821* του Γ. Μότσιου, 1990). Στο μελέτημα του Βαλέτα, η αναμφισβήτητη αρετή της συνεξέτασης του διηγήματος (και του μικρού αφηγήματος) μέσα σε ένα ευρύτερο σύνολο έντυπων και χειρόγραφων πεζογραφικών κειμένων του 18ου αι., καθώς και η ορθή έμφαση όχι μόνο στις διδακτικές αλλά και στις ερωτικές εκδηλώσεις της γραμματείας της εποχής, μετριάζονται από την αμέθοδη συμπαράθεση και την ανυπαρξία ουσιαστικού προβληματισμού, καθώς και από τα πρόωρα μειωτικά και αμήχανα κριτικά συμπεράσματα: «Η δεκαετία 1790-1800 εγκυμονεί στα σπλάχνα της το λόγο, το νεοελληνικό διήγημα, το νεοελληνικό μυθιστόρημα, το νεοελληνικό ανάγνωσμα, το αφηγηματικό, και αγωνίζεται μ' ένα σωρό εκδόσεις λαϊκές και μεταφράσεις να το φέρει στη ζωή στην πρωτότυπη, την ελληνική, μορφή του. Μα δεν το κατορθώνει. Υπάρχει το κλίμα, αλλά λείπει η ωριμότητα, η τολμηρή πρωτοβουλία του μεγάλου συγγραφέα, απ' την άλλη, οι ιστορικοκοινωνικές συνθήκες δεν βοηθούν, όσο κι αν ο λαός διψά και ενθουσιάζεται από τα λαϊκά αναγνώσματα».

Φτάνοντας σ' έναν άλλο συστηματικό ερευνητή της νεοελληνικής πεζο-

γραφίας, με ευρύτερη γραμματολογική εποπτεία και πείρα, όπως ο M. Vitti, θα περίμενε κανείς, επίσης, πιο τεκμηριωμένη και προσεκτικότερη περιγραφή και εκτίμηση των κειμένων της εποχής που μας ενδιαφέρει. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της διερεύνησής του και η διατύπωσή τους σε δύο πρόσφατες εργασίες του («The Inadequate Tradition: Prose Narrative During the First Half of the Nineteenth Century», 1986/1988, και η εισαγωγή στο βιβλίο I*** K***, *Έρωτος Αποτελέσματα. Ιστορίες ηθικοερωτικές-1892*, 1989) απέχουν πολύ από το να μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικά. Ενώ αφθονούν οι ευαίσθητες και, συχνά, καίριες επιμέρους παρατηρήσεις, η βιβλιογραφική εποπτεία του υλικού είναι ανεπαρκής και η υπόδειξη διακειμενικών προσανατολισμών και του γλωσσικού-πολιτισμικού πλαισίου φαίνεται μονομερής. Ειδικότερα, η πρώτη εργασία είναι ελλιπής: από την κατάστρωση των «παλαιότερων εμπειριών πεζού λόγου» και των συγγενών «έμμετρων γενών» απουσιάζουν όλες οι μεταφράσεις και διασκευές, αλλά και άλλα δείγματα πεζού λόγου· αποσιωπάται η λόγια παράδοση της αρχαίας και της βυζαντινής ερωτικής πλασματικής λογοτεχνίας, αλλά και πολλά από τα αρχαιόγλωσσα ή λογιότερα κείμενα του νέου ελληνισμού ως τα τέλη του 18ου αι.· τέλος, ο ίδιος ο τίτλος της εργασίας για την «ανεπαρκή» / «ανεπιτήδεια» / «ακατάλληλη» πεζογραφική παράδοση, που υποτίθεται πως έχει πίσω της η ρομαντική πεζογραφία των πρώτων δεκαετιών ζωής του νεοελληνικού κράτους, αφενός υποτιμά την παράδοση αυτή, αντιμετωπίζοντάς την με μη συγχρονικά κριτήρια, και αφετέρου δεν δίνει ουσιαστική απάντηση για τους πραγματικούς λόγους της «ασυνέχειας» που παρατηρείται ανάμεσα στην παράδοση αυτή και τις πρώτες ρομαντικές πεζογραφικές δοκιμές. Η δεύτερη εργασία του M. Vitti φαίνεται, επίσης, να υστερεί: ενώ ορθά συνυπολογίζει στην πραγμάτευση τον λεγόμενο «Ανώνυμο του 1789» και αρκετές μεταφράσεις του δεύτερου μισού του 18ου αι., παρασύρεται από τις ομοιότητες ή τις διαφορές θεματικού περιεχομένου και χωροχρονικής τοποθέτησης της δράσης, για να αποσυνδέσει το κύριο αντικείμενο της μελέτης του (μια, υπό αίρεση, «πρωτότυπη» συλλογή ερωτικών διηγημάτων) από «τους στερεότυπους μύθους του αρχαίου ή του παλιού κόσμου (ή και του ανατολίτικου...)» και από το είδος της φανταστικής και περιπετειώδους, «μη αληθοφανούς» ή «μη εκπληκτικής», πλασματικής πεζογραφίας, και για να υποστηρίξει (παρ' όλες τις υπόλοιπες μνείες για την παράλληλη επίδραση από τον οθωμανικό και ανατολικό παράγοντα) μια «πιο αβίαστη» ένταξη των πρωτότυπων πεζογραφημάτων της εποχής «στο δίκτυο μεταφράσεων από τη γαλλική παραγωγή».

Για να τελειώσουμε την επιλεκτική περιδιάβασή μας σε νεότερες σημαντικές διερευνήσεις της νεοελληνικής πεζογραφίας της εποχής και της ερωτικής πλασματικής όψης της, θα αρκούσε να σταματήσουμε σ' ένα

ακόμη δείγμα, τη μονογραφία του R. Beaton *The medieval Greek romance* (1989). Το βιβλίο έχει, βέβαια, ως κύριο στόχο μόνο την έμμετρη και πεζή μυθιστορία («ρομάντζο») ως τα τέλη του 15ου αι.· καθώς, όμως, επεκτείνεται ως τον *Ερωτόκριτο* και πραγματεύεται, παράλληλα, και ζητήματα μεταγενέστερης αναγνωστικής και κριτικής πρόσληψης της μεσαιωνικής και υστερομεσαιωνικής μυθιστορικής ύλης, θα περίμενε κανείς να αντιμετωπίζει με προσοχή τα φαινόμενα του τέλους του 18ου αι. Αλλά, όπως έχω σημειώσει και αλλού, από τη συχνά ελλειπτική διατύπωση του βιβλίου «υποβάλλεται η εντύπωση ότι οι νεοελληνικές ανταποκρίσεις απέναντι στην ελληνική μεσαιωνική μυθιστορία αρχίζουν μόλις στις αρχές του 19ου αι.», αν και «ήδη στον 18ο αι. σημειώνεται κριτική, φιλολογική και εκδοτική προσοχή απέναντι στις αρχαίες, μεσαιωνικές και νεότερες μυθιστορίες (πρβ., π.χ., τη φαναριώτικη «αναβίωση» της πρωτότυπης μυθιστορηματικής και διηγηματογραφικής παραγωγής, την προσοχή του Δαπόντε, του Φιλητά και λόγιων κύκλων των Παραδουνάβειων Ηγεμονιών... και, κυρίως, τις «λαϊκές» εκδόσεις των δημωδών μυθιστοριών, αλλά και τις ανάλογες εκδόσεις της Βενετίας-Βιέννης-Λιψίας, των *Αιθιοπικών* (1790), του *Καθ' Υσμίνην και Υσμινίαν* (1791, 1792), των *Κατά Δάφνιν και Χλόην* (1792), και των *Εφεσιακών* (1792))». Έτσι, πολλά από τα γόνιμα συμπεράσματα του μελετητή, που αφορούν κυρίως τη μεγάλη ζωτικότητα της λόγιας ελληνικής μυθιστορηματικής παράδοσης του Μεσαίωνα, δεν οδηγούν, όπως θα έπρεπε, σε σφαιρικότερη εξέταση των πεζογραφικών κειμένων του 17ου, και ιδίως του 18ου αι., και των δεσμών τους με την προγενέστερη παράδοση και τύχη.

* * *

Μπορούμε τώρα να περάσουμε σε κάποιες γενικές παρατηρήσεις και προτάσεις:

1. Μειονέκτημα των περισσότερων από τις προηγούμενες διερευνήσεις—που δείγματά τους, απλώς, αναφέρθηκαν παραπάνω—φαίνεται να είναι το ότι δεν στηρίζονται, ή δεν θέλουν να στηριχθούν, στο σύνολο των διαθέσιμων βιβλιογραφικών δεδομένων (για την έντυπη παραγωγή), αλλά και το ότι παραβλέπουν ή υποτιμούν τη συνεξέταση του διαθέσιμου χειρόγραφου υλικού ή τον συστηματικό εντοπισμό και την περιγραφή νέων στοιχείων που λανθάνουν ή παραμένουν ανέκδοτα.

Κοινό ελάττωμα των περισσότερων από τις μελέτες αυτές φαίνεται να είναι, επίσης, η αδυναμία σύλληψης του πολυσύνθετου των λογοτεχνικών φαινομένων, η ροπή προς τη σχηματοποίηση και η τάση της αποκλειστικής, σχεδόν, έμφασης σε μία ή σε ελάχιστες από τις συνιστώσες τους.

Έτσι, αν περιοριζόμασταν στις δύο δημοφιλέστερες από αυτές, θα μπορούσαμε να μιλούμε για «δυτικότερο» (Δημαρική «σχολή», Παν. Μουλ- λάς, M.Vitti), αλλά και για «λαϊκότερο» (Γ. Βαλέτας) «πλάνη».

2. Κύριες προϋποθέσεις για να εξαλειφθούν τα ανασταλτικά αυτά φαινόμενα νομίζω πως είναι οι εξής:

α. Η συνεξέταση προφορικής και γραπτής, λαϊκής και λόγιας πεζο- γραφικής ύλης.

β. Η συνεξέταση έντυπης και χειρόγραφης λογοτεχνικής παραγωγής.

γ. Η συνεξέταση πρωτότυπων και μεταφρασμένων / διασκευασμέ- νων κειμένων.

δ. Η συνεξέταση παλαιότερης και νεότερης / σύγχρονης πεζογρα- φικής παραγωγής.

ε. Η συνεξέταση παράλληλων ενδείξεων από τον περιρρέοντα βαλ- κανικό, οθωμανικό / ανατολικό, και δυτικοευρωπαϊκό / κεντροευρωπαϊ- κό χώρο.

Κανένας από τους παραπάνω παράγοντες δεν πρέπει, κατά την άποψή μου, να παραμεριστεί ή να υποτιμηθεί, μπροστά στην προοπτική μιας αναγκαίας σφαιρικής έρευνας για τον 18ο αι. και ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία του.

Έτσι, δεν μπορούμε να αποσιωπούμε την πληθώρα των ενδείξεων αλλά και των απτών παραδειγμάτων από έμμεσες μαρτυρίες και από σύγχρο- νες καταγραφές ερωτικών / περιπετειωδών / φανταστικών παραμυθιών ή παραδόσεων, ή ανεκδότων και ποικίλων άλλων πεζών διηγήσεων (α), όταν συνυπολογίσουμε την ύλη που διασώζουν περιηγητές, εραμιστές ή λογοτέχνες του τύπου, π.χ., του Καισάριου Δαπόντε κ.ά.: δεν μπορούμε να ξεχνούμε την τεράστια σύγχρονη χειρόγραφη διάδοση μυθιστορηματι- κών και άλλων έργων με όχι αξιοκαταφρόνητη ερωτική πλασματική διά- σταση (β), όταν θυμηθούμε έργα δραστηκότερα στην απήχησή τους όπως, π.χ., ο *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*, ο *Στεφανίτης και Ιχνηλάτης* κ.ά.: δεν μπο- ρούμε να υποτιμούμε την αναγνωστική επιτυχία των μεταφράσεων και διασκευών, και τη συμβολή τους στη διαμόρφωση των ελληνικών πεζο- γραφικών ειδών και της πεζογραφικής γλώσσας (γ), όταν συγκεντρώσου- με τα αφθονότερα στοιχεία της παρουσίας δυτικών και ανατολικών συγ- γραφέων, από τον Boccaccio, τον Cervantes, τον Voltaire, τον Restif de la Bretonne κ.ά., ως τον Nasreddin Hoca, την οθωμανική, αραβική και περ- σική ερωτική πεζογραφία και ποίηση, κ.ά.: δεν μπορούμε να παραμερί- σουμε την έντυπη και χειρόγραφη παρουσία παλαιότερων πεζών και έμ- μετρων ερωτικών μυθιστοριών ή κειμένων (δ), όταν αναλογιστούμε τις συνεχιζόμενες λόγιες (επιστημονικές-φιλολογικές) αλλά και «λαϊκότε- ρες» επανεκδόσεις του αρχαίου (ελληνιστικού-ρωμαϊκού) μυθιστορήμα-

τος ή τις εκδόσεις και τα χειρόγραφα του *Διγενή Ακρίτη*, της βυζαντινής / μεσαιωνικής ερωτικής / περιπετειώδους και ερωτικής / ιπποτικής μυθιστορίας, της μεταβυζαντινής και κρητικής ερωτικής αφήγησης, κ.ο.κ.· δεν μπορούμε, τέλος, να απομονώσουμε την εικόνα της ελληνικής παραγωγής, διακίνησης και πρόσληψης από τις αντίστοιχες εικόνες του ευρύτερου περιρρέοντος χώρου (ε), όταν σημειώσουμε την αυξημένη, κατά την εποχή αυτή, απευθείας πρόσβαση των Ελλήνων αναγνωστών στα δυτικά και ανατολικά ξενόγλωσσα κείμενα, τη σχεδόν απρόσκοπτη διαπίδυση έργων και ειδών μέσα στο βαλκανικό και οθωμανικό πλαίσιο, και τις έμμεσες ενδείξεις για έργα που λανθάνουν ή πρέπει να θεωρηθούν σήμερα χαμένα.

* * *

Ο χώρος δεν επιτρέπει την αναλυτική παρουσίαση όλων των παραπάνω προϋποθέσεων (και προτάσεων). Περιορίζομαι να τις συνοψίσω, με μερικά διευκρινιστικά παραδείγματα-ερωτήματα που αφορούν αποκλειστικά την τελευταία δεκαετία του 18ου αι.

(1) Θα μπορούσαμε σήμερα να εξακολουθούμε να ισχυριζόμαστε ότι η «πρωτότυπη» ελληνική ερωτική πλασματική πεζογραφία της εποχής ορίζεται μόνον από τα *Έρωτος αποτελέσματα* (1792), όταν δεν έχει προηγηθεί σοβαρή διερεύνηση ενδεχόμενων προτύπων ή παράλληλων της «συλλογής» αυτής, ή συστηματική αφηγηματολογική σύγκρισή της με άλλα ελληνικά σύγχρονα έργα, αλλά και όταν δεν έχουν προωθηθεί τα ζητήματα που σχετίζονται με τον ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό της *Αληθούς Ιστορίας* (όπως πρέπει, πιθανότατα, να ονομάζουμε την ουσιαστικά ανέκδοτη και ασχολίαστη ερωτική πλασματική αφήγηση που είναι γνωστή ως «Ανώνυμος του 1789» και φαίνεται να αποτελεί μια πολυσύνθετη παρωδία à clef καθώς και ένα σαφέστατα συγκρητικό δείγμα της Κόλασης («Epfeg») των σύγχρονων ελληνικών βιβλιοθηκών);

(2) Θα μπορούσαμε σήμερα να εξακολουθούμε να ισχυριζόμαστε—έστω και ανοίγοντας με διστακτική συγκατάβαση κάπως περισσότερο τα στενά αυτά κριτήρια—ότι η ελληνική ερωτική πλασματική πεζογραφία της εποχής ορίζεται το πολύ-πολύ και από δύο ακόμη «μεταφράσεις», όπως το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* του Restif de la Bretonne (1790) και τα *Διηγήματα δύο προς τοις είκοσιν* του Boccaccio (1797), όταν μέσα στην ίδια δεκαετία, πέρα από τις μη εξαντλημένες εκδόσεις, κυκλοφορούν σε έντυπη μορφή—συνήθως από τυπογραφεία ελληνικής ιδιοκτησίας και, κυρίως, από τυπογραφεία σαφώς ελληνικής και ελληνόγλωσσης πελατείας—τα ακόλουθα πεζά και έμμετρα έργα που εμπεριέχουν ποικίλες δόσεις του ερωτικού-πλασματικού στοιχείου: τα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου (1790, 1792), το *Μυθολογικόν Συντίπα του Φιλοσόφου* (1790), η *Νέα Χαλιμά*

(1791-1794 και 1800 κ.ε.), πλήθος «κωμωδιών» του Goldoni (1791 κ.ε.), τα *Καθ' Υσμίνην και Υσμινίαν* του Ευστάθιου Μακρεμβολίτη (1791, 1792), το *Αραβικόν Μυθολογικόν* (1792), ο *Ερωτόκριτος* (1792, 1797), τα *Ποιμενικά τα κατά Δάφνιν και Χλόην* του Λόγγου (1792, 1794), τα *Κατά Ανθίαν και Αβροκόμην* του Ξενοφώντος Εφεσίου (1793, 1796), τα *Παίγνια της φαντασίας* του Loredano (1794), τα «δράματα» του Metastasio (1794 κ.ε.), η *Ιστορία περί των μυθολογούμενων θεών* (1795), η *Ιστορία του βασιλέως της Σκότσιας* (1795, 1799), η *Γαλάτεια* του Florian (1796), το «δράμα» *Ορφεύς και Ευρυδίκη* (1796), το «μελόδραμα» *Τηλέμαχος και Καλυψώ* (1796), η *Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Marimontel (1797, 1800(;)), οι *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου (1798), η *Διήγησις Αλεξάνδρου* (1800), η *Ηθοποιία δραματική επιθαλάμιος* (1800), κ.ά.;

(3) Θα μπορούσαμε σήμερα να εξακολουθούμε να ισχυριζόμαστε ότι η ελληνική ερωτική πλασματική πεζογραφία της εποχής ορίζεται μόνον από τα παραπάνω έντυπα δείγματα, όταν εξίσου, ίσως, σημαντική και πάντως, όχι ευκαταφρόνητη, είναι η σύγχρονη «επιμονή» της χειρόγραφης μυθιστορικής, συναξαρικής, ανεκδοτολογικής και μυθολογικής / φανταστικής πεζογραφικής ύλης (όπου, π.χ., ανήκουν τα παλαιότερα μεσαιωνικά μυθιστορήματα με ανατολική προέλευση), ή όταν παραμένει αδιερεύνητο το στίγμα έργων όπως, π.χ., *Τα απόρρητα του Απόλλωνος εν Παρνασσώ* (1791;) του Νικολάου Σκορδίλλου, ή τα περιστατικά της σύνθεσης (ή μετάφρασης) έργων που οι πρώτες εκδόσεις τους λανθάνουν ή είναι οψιμότερες, όπως οι ρουμανικές ερωτικές ιστορίες *Φιλέρωτας και Ανθούσα* (*Filerot și Antusa*) και *Αργύρης και Ελένη* (*Arghir și Elena*, 1800;) με τις αδιερεύνητες αλλά ενδεχόμενες ελληνικές καταβολές τους, ή το προφανώς ερωτικό, τουρκοφερμένο έργο με τον τίτλο *Αποτελέσματα* (ή *Συμβεβηκότα*) του *Ριφά/-έ και της Μιχρά/-έ*, που, σύμφωνα με τα στοιχεία της βενετικής λογοκρισίας, πρέπει να εντάχθηκε το 1800 (ή το πολύ στις αρχές του 1801) μέσα στο κύκλωμα των ελληνικών εντύπων, την ίδια στιγμή που κυκλοφορούσαν, επανεκτιμημένα, τα *Φιλοθέου Πάρεργα* και ενώ προετοιμάζονταν οι επανεκδόσεις αρχαίων «μυθιστοριών» από τον Κοραή (1802 κ.ε.);

* * *

Πιστεύω πως μπορούμε να αρκεστούμε στα τρία παραπάνω ερωτήματα, που εμπεριέχουν, άλλωστε, ικανά παραδείγματα, αλλά και την πρότασή μου για ένα μεγαλύτερο άνοιγμα της οπτικής και των διερευνήσεών μας. Γιατί δεν νομίζω πως χρειάζεται να αναχθούμε προς τα πίσω, προς την υπαρκτή και όχι ασήμαντη προϊστορία της ελληνικής ερωτικής πλασματικής πεζογραφίας στον υπόλοιπο 18ο αι. ή και παλαιότερα, ή να επε-

καθούμε προς τα εμπρός, προς την πλούσια τύχη της ελληνικής ερωτικής πλασματικής πεζογραφίας στον 19ο αι.

Το μόνο που απομένει είναι να ξαναθέσουμε το αρχικό ερώτημά μας, που προβάλλεται στον τίτλο αυτού του άρθρου, και να επιχειρήσουμε μια πρώτη απάντηση.

Με βάση τα στοιχεία που διαθέτουμε, τείνουμε να θεωρήσουμε μάλλον υπερβολική και αστήρικτη τη διάχυτη άποψη ότι μέσα στην τελευταία δεκαετία του 18ου αι. επιτελείται η γέννηση της νεοελληνικής («δημιουργικής», «πλασματικής» ή «μυθιστορικής») πεζογραφίας. Θα διστάζαμε, όμως, επίσης να δεχτούμε και τον όρο *αναβίωση*, αφού το πιθανότερο είναι πως οι πηγές ή τα κύρια ερεθίσματα της πεζογραφικής αυτής δραστηριότητας δεν βρίσκονται αποκλειστικά στον χώρο του αρχαίου ελληνικού, του λόγιου μεσαιωνικού, ή του μεταβυζαντινού ελληνικού πεζογραφικού λόγου. Μας ελκύουν περισσότερο οι δύο επόμενες περιγραφικές εκφράσεις, *ανατροφοδότηση* και *επανεκτίμηση*, που θα έπρεπε ίσως να συζητηθούν σε συνδυασμό και όχι σε αντιδιαστολή ή αντιπαράταξη: δεν μπορούμε να αρνηθούμε πως υπάρχει ανατροφοδότηση μιας παλαιότερης ερωτικής πεζογραφικής παράδοσης, τόσο από τις ίδιες πηγές (π.χ. με την ομαλότερη και συχνότερη διοχέτευση παλαιότερης λόγιας ύλης μέσω του «ελληνικού» κυκλώματος του εντύπου) όσο και από κατευθύνσεις που δεν είχαν πάψει ποτέ να επηρεάζουν τον σχηματισμό και την εξέλιξη της ελληνόγλωσσης γραμματείας· και δύσκολα θα μπορούσαμε να πούμε πως, μέσα στην πρώτη αυτή δεκαετία ύστερα από τη Γαλλική Επανάσταση, δεν παρατηρούμε μια (θετική, τις περισσότερες φορές) επανεκτίμηση της ερωτικής πεζογραφικής παράδοσης, που παίρνει τη μορφή τόσο μιας εντονότερης αξιοποίησης της γηγενούς και της δυτικής «έκφανσης» του ερωτικού στοιχείου, όσο και μιας ωρίμανσης ή / και αποκάλυπτης εκδήλωσης των ομόλογων ανατολικών αφηγηματικών και θεματικών στοιχείων, μέσα στο συγκρητικό χωνευτήριο του οθωμανικού και βαλκανικού κόσμου, αλλά και της νεοελληνικής διασποράς στην Ευρώπη και την Εγγύς και Μέση Ανατολή.

Στό ζήτημα αυτό, μια ευρεία συγκριτική έρευνα μόνο καλό μπορεί να κάνει. *Sans comparaison, pas de raison*. Αλλά τα πολλά ζητούμενα της έρευνας και το σημερινό καθεστώς της δείχνουν μάλλον πρόωρη μian ασφαλή απάντηση. Έτσι φρονιμότερο είναι να αφήσουμε και πάλι το ερωτηματικό μας ανοιχτό.

Σημείωση

* Στην πρόδρομη αυτή εργασία περιορίζομαι μόνο σε γενική σημείωση της βιβλιογραφίας: Για τα εκδοτικά δεδομένα της δεκαετίας 1790-1800 (αλλά και ολόκληρου του 18ου αι.) βλ., πρόχειρα, τη συγκεντρωτική—αλλά υπερβολικά συνοπτική—βιβλιογράφηση του Θ. Ι. Παπαδόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1-2, Αθ. 1986 (όπου και βιβλιογραφία). Πρόσθετα στοιχεία για την έντυπη και χειρόγραφη παραγωγή, που χρησιμοποιείται εδώ, περιέχονται, μεταξύ άλλων, στον κατάλογο του C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București 1909, στη βιβλιογραφία των I. Bianu-N. Hodoș (- D. Simonescu), *Bibliografia românească veche 1508-1830*, τ. 2-3, București 1905, 1912-1936, στην ανθολόγηση των I. C. Chițimia-D. Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, τ. 1-2, București 1963, στη διδακτορική διατριβή της Α. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων της Τουρκοκρατίας...*, Αθ. 1989, καθώς και σε δημοσιεύματά μου, όπως: «Η δεύτερη και οι τρίτες εκδόσεις του *Αραβικού μυθολογικού*», *Ελληνικά* 29 (1976) 358-362· «Το *Αραβικόν μυθολογικόν του 1792*», *Ο Εραμιστής* 14 (1977) 203-205· *Κριτική έκδοση της Ιστορίας Πτωχολέοντος*, Θεσσαλονίκη 1978· «*Χίλιες και Μία Νύχτες*: σταθμοί στις τύχες του έργου και η μετάφραση του Κώστα Τρικογλίδη», *Διαβάζω* 33 (1980) 42-59· «Ο βυζαντινός και μεταβυζαντινός Συντίπας: για μια νέα έκδοση», *Graeco-Arabica* 1 (1982) 105-130· «Οι έντυπες νεοελληνικές μεταφράσεις του 18ου αι.: Παρατηρήσεις και αποτιμήσεις», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/6 (1982) 229-237· «Η πρώτη έντυπη ελληνική μετάφραση της διήγησης *Alf layla wa-layla (Χίλιες και Μία Νύχτες)*», *Graeco-Arabica* 3 (1984) 213-228· «Modern Greek Orientalism and Literary Responses to the Arabic East (18th Century-ca. 1830)», στο A. Moalla (εκδ.), *Orient et Lumières*, Grenoble 1987, σ. 75-83· «Modern Greek Orientalism: A Preliminary Survey of Literary Responses to the Arab World», *Modern Greek Studies Yearbook* 3 (1987) 75-97· «Translations of Eastern "Novels" and their Influence on Late Byzantine and Modern Greek Fiction (11th-18th Centuries)», στο R. Beaton (εκδ.), *The Greek Novel AD 1-1985*, London-New York-Sudney 1988, σ. 156-166· «Νεοελληνικός ανατολισμός: Συνέχεια και ασυνέχεια στις γραμματειακές προσεγγίσεις του αραβικού κόσμου», *Μνήμη Λίνου Πολίτη [Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Τιμητικός τόμος στη μνήμη του Λίνου Πολίτη]*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 157-165· «The Discontinuity of Greek Literary Responses to the Arab World (18th-20th Centuries)», *Journal of Modern Greek Studies* 7 (1989) 65-76· *Τα Παραμύθια της Χαλιμάς*, τ. Α-Β, Αθ. 1988-1990 (συνεχίζεται)· «R. Beaton, *The medieval Greek romance*, Cambridge 1989» (βιβλιοκρισία), *Ελληνικά* 41 (1990) 158-171· «Νεοελληνική πεζογραφία με ανατολική προέλευση και η "αναβίωση" της νεοελληνικής πεζογραφικής μυθοπλασίας στον 18ο αιώνα» (υπό δημοσίευση).

Προσθέτω, τέλος, τα πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία για τις εργασίες-αφορμές

των αρχικών παρατηρήσεών μου: Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά Διηγήματα*, (επιμ. Παν. Μουλλάς), Αθ. 1980, κυρίως σ. κε'-κς'. Γ. Βαλέτας, *Το νεοελληνικό διήγημα. Η θεωρία και η ιστορία του*, Αθ. 1983, κυρίως σσ. 49 κ.ε., 53-63 (και Γ. Μότσιος, *Ελληνική Πεζογραφία 1600-1821*, Αθ. 1990: «ανακαίνιση» παλαιότερων ανθολογιών ελληνικής πεζογραφίας, που περιλαμβάνει, σποραδικά, χρήσιμες προλογικές παρατηρήσεις, αλλά έχει μικρή πρωτότυπη φιλολογική αξία). Μ. Vittì, «The Inadequate Tradition: Prose Narrative During the First Half of the Nineteenth Century», στον τόμο R. Beaton (εκδ.) *The Greek Novel AD 1-1985*, ό.π., σ. 3-10. I*** K***, *Έρωτος αποτελέσματα. Ιστορίες ηθικοερωτικάί-1792*, (επιμ. Μ. Vittì), Αθ. 1989, κυρίως σσ. 5, 10 κ.ε., 27. R. Beaton, *The medieval Greek romance*, ό.π., σ. 2.